

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԳԼՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն)

Կարծում եմ, աւելորդ է ապացուցանել, որ այն դպրոցը, ուր երեք ամսում սովորելիքը երեք տարում են սովորեցնում, պարապութեան և ծուլութեան դպրոց է։ Երեխան, որ պարտաւոր է անշարժ վեց ժամ նստել գրքի առաջ, կէս ժամում սովորելիքը մի ամբողջ օրում սովորելով՝ արհեստական կերպով վարժւում է ամենակատարեալ և փնասակար պարապութեան։ Երբ այսպիսի դպրոցից տղաները վերադառնում են, տասն ծնողներից ինն, առանձնապէս մայրերը, տեսնում են, որ իրանց երեխաները մասամբ փշացած են, մասամբ ֆիզիքապէս թուլացած և օտարացած, սակայն նոցանից կեանքում յաջողութիւն ունեցող մարդիկ պատրաստելու պահանջը հարկադրում է, որ ծնողները գեռ գաւառական ուսումնարան էլ ուղարկեն իրենց օրդիներին։ Այս հիմնարկութեան մէջ զօրեղ կերպով շարունակում են սովորեցնել պարապութեան ու խաբեբայութեան, կեղծաւորութեան ու ֆիզիկական թուլութեան։ Պաւառական դպրոցում գեռ ևս մարդ տեսնում է առողջ տղաներ, իսկ գիմնազիայում քիչ անգամ, համալսարանում որ գրեթէ երբէք։ Պաւառական ուսումնարանում աւանդուող առարկաները գեռ աւելի պակաս չափով դործագրելի են կեանքում, քան թէ առաջնում աւանդուողները։ Այստեղ սկսում են անցնել Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Պուադելուպա և տալիս են սխալ բացատրութիւն բնութեան երևոյթների մասին, որոնք ոչինչ չեն առաջացնում աշակերտի մէջ բացի դատարկ

հպարտութիւնից և ծնողներին արհամարհելուց, մի բան, որում նոցա խրախուսում է ուսուցչի օրինակը: Ով չէ ճանաչում այն աշակերտներին, որոնք խիստ արհամարհում են ողջ պարզ և անկիրթ ժողովուրդը այն հիմունքով, որ լսել են ուսուցչից, թէ երկիրը կլոր է և թէ օդը բաղկացած է բարակածնից ու թթուածնից: Վիպասաններից ծաղրուող մայրը դեռ աւելի այն ժամանակ է ցաւում իւր ֆիզիքապէս և բարոյապէս փոփոխուած դաւակի վրայ, երբ սա աւարտած է լինում գաւառական ուսումնարանը: Վրայ է հասնում գիմնազիական դասընթացքը հէնց նոյն եղանակի քննութիւններով և ստիպմունքով, որոնք աշակերտի մէջ զարգացնում են կեղծաւորութիւն, խաբեբայութիւն և դատարկութիւն, և վաճառականի կամ սակաւահող աղնուականի օրդին, որ չէ իմանում, թէ որտեղ պէտք է մշակ կամ գործակատար օրոնէ, անգիր է սովորում ֆրանսերէնի, լատիներէնի քերականութիւնն ու Լիւտերի պատմութիւնը և օտար լեզուով կառավարութեան ներկայացուցչական եղանակի օգտաւէտութեան մասին շարադրութիւն գրելու է վարժում, Բացի այս անպէտք և չգործադրուող իմաստասիրութիւնից, նա արգէն սովորում է սլարտք անել, խաբել, ծնողներից խորամանկութեամբ փող կորզել, զեղխ կեանք վարել և ուրիշ բաներ, որոնք իրենց վերջնական զարգացումը համալսարանում են ստանում: Այստեղ, գիմնազիայում, արգէն տեսնում ենք, որ տանից վերջնականականապէս կտրուած են: Լուսաւորուած ուսուցիչներն աշխատում են նոցա իրանց բնական շրջանին հասցնել, այս նպատակով կարգալու են տալիս Բելինսկի, Մակոլէյ, Լիւիս և այլն. և այս բոլորը ոչ թէ նորա համար, որ մի օրէն բանի բացառիկ հակում ունենան, այլ որպէսզի, ինչպէս որ այս անուանում են նորա, ընդհանրապէս զարգացնեն աշակերտներին: Եւ գիմնազիայի աշակերտը մութ գաղափարների և նոցա համապատասխանող՝ յառաջագիւծութիւն, ազատամտութիւն, մատերիալիսմ, պատմական զարգացում և այլ բառերի հիման վրայ արհամարհանքով և խորշան-

քով է նայում իւր անցեալին, Դաստիարակները հասած են իրենց նպատակին, սակայն ծնողները, յատկապէս մայրը, դեռ ևս մեծ տարակուսանքով և տխրութեամբ են նայում իրենց ջարդ ու փշուր եղած, օտար լեզուով խօսող և սերիշի խելքով մտածող, ծխող ու խմող, անձնապաստան և ինքնագոհ Վանխային: Ամեն ինչ եղած պրծած է, «ուրիշներն էլ են այսպէս», ասում են ծնողները, «հաւանորէն այսպէս էլ պէտք է լինի», և Վանեան համալսարան է ուղեորւում: Ծնողներն իրենք իրենց չեն համարձակւում ասել, որ սխալուել են:

Համալսարանում, ինչպէս որ ասել ենք արդէն, շատ քիչ անգամ ենք առողջ, երեսը կարմիր տղաներ տեսնում և ոչ մի հոգի չենք կարող գտնել, որ յարգանքով կամ թէկուզ արհամարհանքով, բայց գոնէ անդորր կերպով նայէ այն միջավայրին, որից դուրս է եկել ինքը և որի մէջ յետոյ պէտք է ապրի: Նայում է նորան արհամարհանքով, զզուանքով և գոռոզ ջաւակցութեամբ, Այսպէս է նայում իւր միջավայրի մարդկանց, իւր ազգականներին, այսպէս է նայում և այն գործունէութեանը, որ սպասում է նորան իւր ունեցած հասարակական դիրքի համեմատ: Միայն երեք ասպարէզ կայ, որ նորան սակի փայլով է երևում. այն է գիտնականի, գրականագէտի և աստիճանաորի:

Չկայ աւանդուող առարկաների մէջ մէկը, որ կեանքում գործադրելի լինի, և աւանդում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ Արտգովսկու աշխարհագրութիւնը և սաղմոսն են անգիր անում: Բացառութիւն են միայն փորձնական առարկաները, այն է բնախօսութիւնը, անգամազննութիւնը, մինչև իսկ աստղաբաշխութիւնը, որոնց վրայ ուսանողները ստիպուած աշխատում են. մնացած բոլոր առարկաները, իմաստասիրութիւն, պատմութիւն, իրաւաբանութիւն, բանասիրութիւն անգիր են սովորում այն նպատակով միայն, որ պատասխանեն քննութեանը, ինչ քննութիւն էլ որ լինի, փոխադրական թէ աւարտական, մի և նոյն բանն է: Գիտեմ այս տողերը կարդացող ուսուցչապետների մեծամիտ արհամարհանքը: Մինչև անգամ

արժանի չեն համարում ինձ չարացնել, և չեն իջնում իրենց մեծութեան բարձունքից, որպէսզի ապացուցանեն վէպեր գրողին, թէ նա ոչինչ չէ հասկանում այս կարեւոր և խորհրդաւոր գործից։ Նս այս գիտեմ, սակայն բնաւ չեմ կարող այս պատճառով ծածկել բանականութեան և դիտողութեան տուած եզրակացութիւնները։ Երբեք չեմ կարող ընդունել պ. պ. ուսուցչապետների հետ միասին, թէ կրթութեան այն խորհուրդը, որ աննկատելի կերպով կատարւում է ուսանողների վրայ, անկախ է ուսուցչապետների դասախօսութիւնների ձևից և բովանդակութիւնից։ Ձեւ ընդունում այս ամենը ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ չեմ ընդունում դասական դաստիարակութեան կրթական ազդեցութիւնը, որ այնքան խորհրդաւոր է համարւում և որ ոչ ոք չէ բացատրել և որի մասին արդէն աւելորդ են համարում վիճել։ Ինչքան էլ ամբողջ աշխարհից ճանաչուած իմաստուններն ու բնաւորութեամբ յարգելի մարդիկ պնդելիս լինեն, թէ մարդու զարգացման համար ամենից օգտակարը լատիներէնի քերականութիւնը և յոյն ու լատին ոտանաւորները բնագրով սովորելն է, երբ նոցա թարգմանութիւնը կարելի է կարդալ,—չեմ հաւատայ այս բանին, ինչպէս որ չեմ հաւատայ, թէ մարդու զարգացման համար հարկաւոր է երեք ժամ մի օտի վրայ կանգնել։ Միայն փորձով չպէտք է ապացուցանել այս։ Փորձով ապացուցանում են այն ամենը, ինչ որ օգտակար է։ Սաղմոսասացը փորձով հաստատում է, որ գրել կարդալ սովորելու լաւագոյն միջոցը սաղմոսարան կարդալն է, մաշկակարն ասում է, թէ արհեստ սովորելու լաւ միջոցն այն է, որ երեխաներին երկու տարի ստիպենք ջուր կրել և փայտ կտտրել։ Այս ճանապարհով կատարացուեն այն բոլորը, ինչ որ ուզենք։ Այս ամենն ասում եմ այն նպատակով միայն, որ համալսարանների պաշտպանները չխօսեն հետապատմական նշանակութեան, խորհրդաւոր կրթիչ ազդեցութեան և պետական դաստիարակչական հաստատութիւնների ընդհանուր կապի մասին, որ օրինակ չբերեն Օքսֆորդի, Հայդելբերգի համալսարանները,—այլ որ

Թոյլ տան խորհրդակցեմ պարզ և առողջ մտքով և իրենք էլ հենց այսպէս դատեն։ Այն գիտեմ միայն, որ երբ 16—18 տարեկան մտայ համալսարան, իմ մտած ֆակուլտետի համեմատ արդէն որոշուած էր ժանոթութիւններին սահմանը և որոշուած էր բոլորովին կամայական կերպով։ Յաճախում եմ ֆակուլտետում կարգացուող դասախօսութիւններից մէկն ու մէկին, պարտաւոր եմ ոչ միայն լսելու այն բոլորը, ինչ որ դասախօսում է ուսուցչապետս, այլ և անգիր անելու և եթէ ոչ ըստառւում, գոնէ խօսքառխօսք։ Եթէ չսովորեմ այս ամենը, ուսուցչապետս աւարտման կամ փոխադրական ըննութեան ժամանակ անհրաժեշտ վկայական չի տալ ինձ։ Դեռ չեմ խօսում այն չար գործադրութիւնների մասին, որոնք հազար անգամ կրկնուում են։ Այս վկայականը ստանալու համար պէտք է կատարեմ իմ ուսուցչապետի սիրելի սովորութիւնները. այն է՝ կամ միշտ պէտք է նստեմ առաջին նստարանի վրայ ու գրեմ կամ ըննութեանը վախեցած կամ ուրախ ցոյց տամ ինձ, կամ պէտք է նոյն համոզումներն ունենամ, ինչ որ ուսուցչապետս ունի, կամ թէ ճշտութեամբ պէտք է յաճախեմ նորա երեկոյթներին (այս իմ հնարած բաները չեն, այլ ուսանողների կարծիքներն են, որ միշտ կարելի է լսել ամեն մի համալսարանում)։ Դասախօսութիւնները լսելով կարող եմ չհամաձայնել ուսուցչապետիս հայեաղքներին, ուսանելի առարկայիս վերաբերեալ արած ընթերցանութիւններին հիմունքով կարող եմ նկատել, որ իմ ուսուցչապետի դասախօսութիւնները վատ են,—բայց և այնպէս պէտք է լսեմ կամ գոնէ պէտք է սովորեմ։

Համալսարաններում մի ինչ որ դաւանանք գոյութիւն ունի, որ ուսուցչապետները չեն յայտնում, այս դաւանանքն ուսուցչապետների պապական անսխալականութիւնն է։ Դեռ այս բաւական չէ, ուսուցչապետները, ինչպէս և բոլոր նուիրեալները, ուսանողներին կրթում են խորհրդաբար, ծածուկ կերպով, յարգանք պահանջելով չնուիրուածներից և ուսանողներից։ Ուսուցչապետը հէնց

որ նշանակուում է, սկսում է դասախօսել, ուղում է նա բնութիւնից ապուշ լինի, ուղում է յիմարութիւններ անէ պաշտօնավարելիս, գիտութիւնից յետ մնացած լինի բոլորովին, ուղում է բնաւորութեամբ անարժան մարդ լինի, — մի և նոյնն է, շարունակում է դասախօսել, քանի գեռ շարունակում է գոյութիւն ունենալ, և ուսանողները ոչ մի միջոց չունեն իրենց գոհութիւնը կամ դժգոհութիւնը արտայայտելու։ Բաւական չէ այս, այն, ինչ որ դասախօսում է ուսուցչապետը, բացի ուսանողներից մնացած բոլորի համար գաղտնիք է մնում։ Փուշէ այս իմ տգիտութիւնից է առաջանում, սակայն ինձ ծանօթ չեն այդպիսի ուղեցոյց գրքեր, որոնք ուսուցչապետների դասախօսութիւններից կազմուած լինին։ Եւ եթէ եղել էլ են այսպիսի գասընթացներ, այն էլ հարիւրից մէկը։

Այս ինչ է նշանակում։ Ուսուցչապետը բարձրագոյն կրթական դպրոցում գիտութիւն է աւանդում, ասենք թէ ռուսական իրաւունքի պատմութիւն կամ քաղաքացիական իրաւունք, ուրեմն նա գիտէ այս գիտութիւնն իւր բարձրագոյն դարգացմամբ, ուրեմն նա կարողացել է այս գիտութեան մասին եղած բոլոր տարբեր կարծիքները հաշտեցնել կամ թէ ընտրել է նոցանից մէկն ու մէկը, ամենաժամանակակիցը, և կարողացել է ապացուցանել, թէ ինչո՞ւ այս այսպէս է, եթէ ճիշտ են այս բոլորը, էլ ինչո՞ւ է մեզ բոլորիս և ամբողջ Եւրոպան զրկում իւր իմաստութեան արդիւնքներից և միայն իրեն լսող ուսանողներին աւանդում։ Մի՞թէ նորան յայտնի չէ, որ գոյութիւն ունեն լաւ հրատարակիչներն, որոնք լաւ գրքերի համար լաւ էլ փող են վճարում, որ գոյութիւն ունի գրական քննադատութիւն, որ գնահատել գիտէ գրական երկերը, և որ ուսանողներին շատ աւելի յարմար կըլինէր, իւր գիրքը տանը մահճակալի վրայ պառկած կարդային, քան թէ իւր դասախօսութիւնները դրէին։ Եթէ իւրաքանչիւր տարի գիտութիւնը փոփոխւում և լրացւում է, ապա իւրաքանչիւր տարի էլ կարող են լրացուցիչ յօդուածներ լոյս տեսնել, գրականութիւնն ու հասարակութիւնը

շատ շնորհակալ կըլինէին: Սակայն ինչո՞ւ չեն տպում իրենց դասընթացները:

Ես կըցանկայի բացատրել այս նրանց անտարբերութեամբ դէպի գրական յաջողութիւնը, սակայն դժբախտաբար տեսնում եմ, որ գիտութեան առաքեալները չեն հրաժարում քաղաքական բաւականին թեթեւ յօդուածներ տպագրելուց, որոնք երբեմն չեն էլ վերաբերում իրենց առարկային: Վախենամ համալսարանական դասաւանդութեան գաղտնիքն այն բանից առաջնայ, որ եթէ դասընթացները տպուեն, 100-ից 90-ը չգիմանայ մեր անդարգացած գրական քննադատութեան: Ուսուցչապետը ինչո՞ւ պէտք է անպատճառ դասախօսութիւն կարգայ և ոչ թէ տայ հաւանոյնների ձեռքը իւր կամ ուրիշի լաւ գիրքը: Կամ ինչո՞ւ չպէտք է տայ երկու կամ տասն լաւ գրքեր:

Այն պայմանը, թէ համալսարանում ուսուցչապետը պէտք է դասախօսէ և անպատճառ իրենից, պատկանում է համալսարանական պրակտիկայի այն դաւանանքներին, որին չեմ հաւատում և որ անհնարին է ապացուցանել: «Անգիր աւանդելն աւելի է տպաւորում մտքներում և այլն», կասեն ինձ, ոչ մէկն էլ իրաւացի չէ: Ճանաչում եմ ինձ, նաև ուրիշ շատ շատերին, որոնք բացառութիւն չեն, այլ ընդհանուր կանոն, որոնք անգիր դասատուութեան ժամանակ ոչինչ չեն հասկանում և այն ժամանակ են միայն լաւ հասկանում, երբ տանը հանդիստ կերպով կարդում են գիրքը: Անգիր դասաւանդութիւնն այն ժամանակ միայն նշանակութիւն կունենայ, երբ ուսանողները հակաճառելու իրաւունք ունենան, և դասախօսութիւնն էլ խօսակցութիւն լինի և ոչ թէ դատ: Այն ժամանակ միայն մենք, հասարակութիւն հանդիսացողներս, ուսուցչապետներից իրաւունք չենք ունենայ պահանջելու այն ձեռնարկների հրատարակութիւնը, որոնցով 30 տարի է, սովորեցնում են մեր երեխաներին ու եղբայրներին: Իսկ իրերի ներկայ գրութեան ժամանակ դասախօսութիւնների կարգալը ծիծաղելի արարողութիւն է, որ ոչ մի միտք չունի, և մասնաւոր ծիծաղելի է այն անհրաժեշտութեան տեսակէ-

տից, որի պատճառով տեղի է ունենում այս արարողութիւնը:

Համալսարաններն ուղղելու միջոցներ որոնող չեմ. ես չեմ ասում, թէ ուսանողներին դասախօսութիւններին հակաճառելու իրաւունք տալով կարելի կըլինի իմաստ տալ համալսարանական դասաւանդութեանը: Ինչքան ճանաչում եմ ուսուցչապետներին և ուսանողներին, ինձ թւում է, թէ այս գէպքում ուսանողները ստահակութիւն կ'անեն, ապստամբութիւն կըբանեցնեն և ուսուցչապետները չեն կարող սառնարիւնութեամբ և առանց իշխանութեանը գիմելու առջ տանել վիճաբանութիւնը, և այսպիսով գործն աւելի վատ կընթանայ: Սակայն իմ կարծիքով այս բանից երբէք չէ հետեւում, որ ուսանողները պարտաւոր են լսելու, իսկ ուսուցչապետներն իրաւունք ունեն ասելու այն բոլորը, ինչ որ իրենց խելքին փչում է. այս բանից այն է հետեւում, որ ամբողջ համալսարանական կազմակերպութիւնը սխալ հիմունքների վրայ է գրուած:

Հասկանալի է այն համալսարանը, որ համապատասխանում է իւր կոչմանը և իւր հիմնական գաղափարին, փոխադարձաբար կրթուելու համար մարդկանց ժողովին: Թէև մեզ անյայտ, այսպիսի համալսարաններ երևան են գալիս և գոյութիւն ունին Ռուսաստանի զանազան անկիւններում. հէնց համալսարաններում ուսանողների շրջանում մարդիկ ժողովում են, կարդում, ասում խօսում են իրար հետ և վերջապէս կանոններ են հաստատում, թէ ինչպէս պէտք է ժողովուեն, ասեն խօսեն իրար հետ: Ահա այս է իսկական համալսարանը: Իսկ մեր համալսարանները՝ չնայելով նրանց ազատ կազմակերպութեան մասին եղած բոլոր դատարկ մտքերին՝ այնպիսի հիմնարկութիւններ են, որ իրենց կազմութեամբ ոչնչով չեն տարբերում կանանց դպրոցական հաստատութիւններից և զինուորական վարժարաններից: Ինչպէս որ զինուորական վարժարանները սպաներ են պատրաստում, իրաւաբանական դպրոցները՝ աստիճանաւորներ, այնպէս էլ համալսարաններն աստի-

ճանաւորներ և համալսարանական կրթութիւն սնեցող մարդիկ են պատրաստում (այդ էլ, ինչպէս յայտնի է ամենքին, մի առանձին տեսակի աստիճան, կոչում կամ դասակարգ է)։ Վերջին տարուայ համալսարանական դէպքերն ինձ համար պարզում են ամենապարզ եղանակով։ Թոյլ են տուել, որ ուսանողներն իրենց չափիկներին օսլայած օձիք դնեն, համազգեստի կոճակները չըկոճկեն, կամեցել էին, որ այլ ևս ուսանողներին չպատժեն դասախօսութիւններին չյաճախելու համար, և այս բաների պատճառով ամբողջ հիմնարկութիւնը քիչ էր մնացել քարուքանդ լինէր։ Այսօր ուղղելու համար մի միջոց կայ՝ նորից պէտք է պատժարան (карцеръ) ուղարկեն դասախօսութիւններին չյաճախողներին, վերանորոգեն համազգեստները։ Դեռ աւելի լաւ կը լինէր, եթէ անգլիական հաստատութիւնների օրինակին հետեւելով պատժէին անբաւարար յառաջադիմութեան և անբարեբարոյ ընտելութեան համար, և, որ գլխաւորն է, սահմանափակէին ուսանողների թիւը պիտանի մարդկանցով։ Աստիճանաբար կըլինի այս, և այսպիսի կազմակերպութեան ժամանակ համալսարանները մեզ այնպիսի մարդիկ կտան, ինչպէս որ առաջ էին տալիս։ Համալսարանները, քանի դեռ հասարակութեան, նեղ մտքով ասած՝ աստիճանաւոր հասարակութեան անդամներին կրթելու համար էին շինուած — մի միտք ունէին, բայց հէնց որ կամեցան ամբողջ ուսս հասարակութիւնը կրթելու հաստատութիւն դարձնել, բանից դուրս եկաւ, որ ոչ մի բանի պէտք չեն։ Բնաւ չեմ հասկանում, թէ ինչ հիմունքով զինուորական վարժարաններում համազգեստն ու կարգապահութիւնը անհրաժեշտ են համարում, իսկ համալսարաններում, որտեղ դասաւանդութիւնը ճիշդ նոյն եղանակով է տեղի ունենում, այսինքն այստեղ ևս ընտելութիւն, ստիպմունք և ծրագիր կայ, այստեղ ևս սովորողներն իրաւունք չունեն հակաճառելու և խուսափելու դասախօսութիւններից, — յանկարծ ազատութեան մասին են խօսում և ուզում են առանց զինուորական վարժարաններում դորժադրուող միջոցների

կառավարուելէ թող մեզ չանհանդատացնէ գերմանական համալսարանների օրինակը. մենք գերմանացիներին օրինակ առնել չենք կարող. ամեն մի սովորոյթ, ամեն մի օրէնք սուրբ է գերմանացու համար, իսկ մեզ համար բարեբախտաբար ասեմ, թէ դժբախտաբար՝ ընդհակառակն է:

Ինչպէս համալսարանական, այնպէս և կրթութեան ընդհանուր գործի ժամանակ ամբողջ դժբախտութիւնն աւելի այն մարդկանցից է առաջանում, որոնք չեն խորհրդածում, այլ հնազանդում են դարի դադափարներին, ուստի և կտրծում են, թէ միաժամանակ կարելի է երկու տիրոջ ծառայել: Սորա նոյն այն մարդիկն են, որ առաջ արտայայտած մտքերին այս են պատասխանում: «Ճիշտ է, անցել է արդէն այն ժամանակը, երբ երեսաներին ծեծում էին սովորեցնելու համար. երբ մեքենայօրէն անգիր էին անել տալիս. բոլորն էլ շատ ճիշտ են, սակայն ընդունեցէք, որ երբեմն անհնարին է առանց ուղղի (մտրակի) և երբեմն պէտք է ստիպել, որ անգիր սովորեն: Դուք իրաւացի էք, սակայն ինչի համար են ծայրայեղութիւնները», և այլն և այլն:

Այնպէս է երևում, թէ շնորհալի կերպով են դատում այս մարդիկ, բայց հէնց այս մարդիկն են, որ ազատութեան ու ճշմարտութեան թշնամի են դառնում: Այնուհետև իբրև թէ համաձայնում են ձեզ հետ, որպէսզի ձեր միտքն իմանան և յետոյ իրենց ուղածի պէս փոփոխեն, տակից գլխից մկրատեն: Սորա բնաւ համաձայն չեն, որ ազատութիւնն անհրաժեշտ է. այս ասում են միայն այն պատճառով, որ վախենում են, չըխոնարհուել մեր դարի կուռքի առաջ: Աստիճանաւորների պէս իւր ներկայութեամբ դովաբանում են այն նահանգապետին, որի ձեռին է իշխանութիւնը: Հազար անգամ ունի եւ՛ գերադասում բարեկամ քահանայիս, որ ուղղակի ասում է՝ աւելորդ է մտածել այն մասին, թէ մարդիկ կարող են դժբախտացած մեռնել, եթէ կրօն չիմանան, ուստի, ինչ միջոցով էլ ուղում է լինի, անհրաժեշտաբար պէտք է երեսային կրօն սովորեցնենք, փրկելու նորան: Նա ասում է, թէ

ստիպումներն անհրաժեշտ է, թէ ուսումն ուսում է և ոչ թէ զուարճութիւն: Նորա հետ կարելի է խօսել, դատել, իսկ բանակարութեանը և ազատութեանը ծառայող պարօնների հետ չէ կարելի: Հէնց այս պարօններն են, որ առաջ են բերում համալսարանների այն առանձնակի դրութիւնը, որ գոյութիւն ունի այժմ, որին անհրաժեշտ է դիւանագիտական մի առանձին հմտութիւն և որի ժամանակ, Ֆիդարօյի ասելով, յայնի չէ, թէ ով է ում խաբում. աշակերտները խաբում են ծնողներին ու դաստիարակներին, դաստիարակները, ծնողներին, աշակերտներին ու կառավարութեանը և այլն, և խաբում են ամեն մի հնարաւոր փոխադրութեան և զուգադրութեան դէպքում: Եւ մեզ ասում են, թէ այս այսպէս է և այսպէս էլ պէտք է լինի. մեզ ասում են՝ դուք նուիրեալ չէք, մեր գործին մի խառնուէք, այստեղ մի առանձին տեսակի հմտութիւն ու ծանօթութիւն է պէտք, պատմական զարգացումն այսպէս է պահանջում: Սակայն ինչքան հասարակ բան է երևում, մի քանիսը սովորեցնել են կամենում, մի քանիսն էլ՝ սովորել: Թող սովորեցնեն, ինչքան կարող են. թող սովորեն, ինչքան կարող են: Յիշում եմ, համալսարանների կաստամարեան նախագիծի հէնց տաք ժամանակը պաշտպանել եմ այս նախագիծը մի ուսուցչապետի հետ: Ինչպիսի՜ անման և խորիմաստ լրջութեամբ, գրեթէ շնչիւնով, ազդու և գաղտնի կերպով վրայ բերեց ուսուցչապետը. «Բայց դիտէ՛ք այս ինչ նախագիծ է. սա ոչ թէ նոր համալսարանի, այլ համալսարաններ ոչնչացնելու նախագիծ է», — ասաց ուսուցչապետը սարսափած նայելով ինձ: — Սակայն ինչ արած, այդ շատ լաւ կը լինէր, որովհետեւ համալսարանները վատ են: Ուսուցչապետն այլևս ինձ հետ խորհրդածել չկամեցաւ և չէր կարող իսկապէս, ինչպէս որ ոչ մի մարդ էլ չէ կարող ապացուցանել, որ համալսարանները լաւ են:

Բոլոր մարդիկ էլ մարդիկ են, մինչև իսկ ուսուցչապետները: Ոչ մի գործաւոր չի ասիլ, թէ պէտք է ոչնչացնել այն գործարանը, որտեղ ինքը մի կտոր հաց է ճաշ

րում, և այն էլ ոչ թէ այն պատճառով, որ այս հանգամանքն աչքի առաջ ունի, ոչ, այլ անդիտակցաբար: Համալսարանի վեհ ազատութեան մասին հոգացող պարօնները նման են այն մարդուն, որ տանը սոխակի ձագեր է մեծացնում և համոզուած լինելով, որ սոխակներին ազատութիւն է պէտք, դուրս է բերում վանդակից և աշխատում է թելի վրայ ազատութիւն տալ նոցա, բայց յետոյ զարմանում է տեսնելով, որ սոխակներն իրենց ոտներից կապած պարանի վրայ ևս չեն մեծանում, այլ միայն իրենց ոտներն են խեղում և սատակում:

Ձեզաւ որ մէկը մտածէր այն մասին, թէ համալսարանները պէտք է ժողովրդի պահանջի հիմունքի վրայ հաստատուեն: Այս անհնարին էլ կրլինէր, քանի որ ժողովրդի պահանջը անյայտ է եղել, անյայտ էլ մնում է: Այլ համալսարանները հիմնուել են մասամբ կառավարութեան, մասամբ էլ բարձր դասակարգի պահանջների համար, համալսարանների համար արդէն կառուցուած է իրենց ամբողջ նախադատրաստական սանդուխքը, որ ուսումնական հաստատութիւններն են և որ ոչ մի կապ չունին ժողովրդի պահանջի հետ: Կառավարութեանն աստիճանաւորներ, բժիշկներ, իրաւաբաններ, ուսուցիչներ են պէտք եկել, այսպիսի մարդիկ պատրաստելու համար էլ համալսարաններ են հիմնել: Այժմ՝ բարձր դասակարգին որոշ տեսակի ազատամիտներ են հարկաւոր, և համալսարանները պատրաստում են այսպիսի մարդիկ: Սխալն այն է միայն, որ այսպիսի ազատամիտներ բնաւ պէտք չեն ժողովրդին:

Սովորաբար ասում են, թէ համալսարանի թերութիւնները դպրոցների թերութիւններից են առաջանում: Ես հակառակն եմ պնդում. ժողովրդական, մանաւանդ գաւառական ուսումնարանի պակասութիւններն աւելի համալսարանի սխալ պահանջից են առաջանում:

Այժմ տեսնենք համալսարանի դործնականը: Լսարան կազմող յիսուն ուսանողներից տասը առաջին երկու նստարանների վրայ տետրակներ ունեն և գրում են, այս տասն

հոգուց վեցն ուսուցչապետին դուր գալու համար է գրում՝
 դպրոցի և դիմնադիայի մշակած հաճոյանալու զգացմունքից
 դրդուած. չորս հոգին էլ ամբողջ դասընթացը գրի անց-
 նելու անկեղծ ցանկութեամբ են գրում. բայց չորրորդ
 դասախօսութեանն արդէն դէն են ձգում, և շատ շատ
 նոցանից երկուսը կամ երեքը, այսինքն կուրսի $\frac{1}{3}$ կամ
 $\frac{1}{40}$ -ն է դասախօսութիւններ կազմում: Չափազանց դժուար
 է, որ մարդ ոչ մի դասախօսութիւն բաց չթողնէ: Մատե-
 մատիկական, այլ և մնացած ամեն մի առարկայից բա-
 ւական է, մի դասախօսութիւն բաց թողնեն, կապն ար-
 դէն կորած է: Ուսանողը լրացնում է ձեռնարկի օգնու-
 թեամբ, և բնականաբար մտքովն անցնում է այն բանը,
 թէ դասախօսութիւններ գրելու համար զուր աշխատանք
 չթափէ, քանի որ միւսնոյն բանը կարելի է որևէ ձեռնարկի
 կամ ուրիշի գրածի միջոցով էլ ձեռք բերել, Իւրաքան-
 չիւր ուսուցիչ պէտք է իմանայ, որ մատեմատիկայ և այլ
 ամեն մի առարկայ աւանդելիս ոչ մի աշակերտ միշտ չէ
 կարողանում հետեւել ուսուցչի եզրակացութիւններին և
 ապացոյցներին, ինչքան էլ ուսուցիչը մանրամասը, պարզ
 և գրաւիչ կերպով աշխատէ դասախօսել: Շատ յաճախ
 պատահում է, որ աշակերտը ժամանակաւորապէս ցնոր-
 ւում է. ուրեմն նորան պէտք է հարցնել, թէ քիչ առաջ-
 ուայ եզրակացութիւնն ինչպէս ստացուեցաւ, ինչու ան-
 պատճառ այնպէս պէտք է լինէր և ոչ ուրիշ կերպ. ու-
 սանողը կապը կորցրել է, իսկ ուսուցչապետը շարունա-
 նակում է իւր դասախօսութիւնը: Ուսանողների դիմաւոր
 հոգսը և դեռ խօսքն ամենալաւ աշակերտների մասին է,
 միայն այն է, որ գրի անցրած դասախօսութիւններ կամ
 ձեռնարկներ ճարեն, որոնցով քննութեան պատարաստ-
 ուել կարողանան:

Լ. Ն. Տալսոյ,

Ժ. Ը

